

М.Г. САМОЙЛОВ

докт. біол. наук, проф.

Національний університет внутрішніх справ

УДК 159.922.8:340.132.1

ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І ПОТЕНЦІЙНА ГОТОВНІСТЬ МОЛОДІ ДО ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Проведено порівняльний аналіз рівня правової компетентності і потенційної готовності до протиправної поведінки законослухняної молоді та молодих осіб, які відбувають кримінальні покарання.

Сучасні глобальні зміни, що відбуваються в житті всього суспільства і які стосуються кожної окремої людини, не можуть не супроводжуватися і змінами в суспільній свідомості. Процес зміни традиційних структур в області економіки, державного устрою досить складний, але не менш складний і процес зміни сформованих соціальних норм, стереотипів, установок, позицій, світогляду. У силу цього все частіше звучать слова про необхідність зміни звичних стереотипів мислення, які гальмують процес здійснення нових реформ, що не вписуються в рамки інноваційних парадигм. Усе це має на увазі саме безпосереднє включення соціальної психології у вивчення явищ, що відбуваються як у житті суспільства в цілому, так і в житті окремих людей [1]. Але наскільки просто формулюється теза про необхідність "ламання стереотипів минулого", настільки складно відбувається цей процес у дійсності. Інтенсивно мінлива реальність форсує соціально-психологічні процеси, на які раніш йшли роки, десятиліття, і в той же час, деструктивні зміни в суспільній психології відбуваються відносно повільно.

В умовах соціально-економічної кризи в Україні, що супроводжується безробіттям, деформацією ціннісних орієнтацій, не баченням перспектив особистісної самореалізації, останнім часом, замість очікуваних позитивних змін спостерігається різкий сплеск протиправного поведіння в суспільстві й особливо в молодіжному середовищі [2, 3]. Все це обумовило актуальність нашого дослідження,

метою якого було вивчити умови виникнення і прояву соціально-психологічних стереотипів протиправного поведіння в молодіжному середовищі.

В дослідженні брали участь учні технікуму, професійно-технічного училища та 9-11 класів середніх шкіл м. Донецьк. Контингент засуджених вивчався на вихованцях виправно-трудової колонії м. Маріуполя (підлітки і юнаки) і спеціального училища ім. Макаренка, що знаходиться в м. Донецьк.

Усього в дослідженні взяло участь 105 чоловік у двох вікових категоріях (14-17 і 18-25 років), серед яких були 50 засуджених до позбавлення волі юнаків та дівчат.

Збір емпіричного матеріалу здійснювався за допомогою наступних методів: опитувальника Д.М. Піскарєва по вивченню правової компетентності і потенційної готовності громадян до протиправного поведіння, ступеня виразності проявів соціально-психологічних стереотипів у молоді, детермінант протиправного поведіння; методики незакінчених речень стосовно до вивчення соціально-психологічних стереотипів.

З отриманих нами результатів дослідження (табл.1) видно, що самооцінка рівня правових знань громадянами України характеризується як часткова. Особливо це типово для юнаків 14-17 років (школярів, учнів ПТУ). Примітно, що домінування часткового рівня правових знань у більшій мірі властиво особам обох статей, що відбувають карні покарання (40-50 % випадків).

Таблиця 1 - Самооцінка рівня знань законів громадянами України

Групи досліджуваних	Рівні знання законів (у % випадків)			
	достатній	частковий	інтуїтивний	недостатній
Особи чоловічої статі:	12,0	42,0	27,0	19,0
- у віці 14-17 років	12,0	44,0	32,0	12,0
- у віці 18-25 років	12,0	25,0	22,0	41,0
- школярі, учні ПТУ	12,0	44,0	32,0	12,0
- із середньою освітою	11,0	29,0	25,0	35,0
- з вищою освітою	20,0	20,0		60,0
Особи жіночої статі:	13,0	37,0	11,0	39,0
- у віці 14-17 років	5,0	29,0	20,0	46,0

- у віці 18-25 років	18,0	37,0	11,0	34,0
- школярі, учні ПТУ	5,0	27,0	16,0	52,0
- із середньою освітою	18,0	39,0	9,0	34,0
- з вищою освітою	20,0	30,0	10,0	40,0
Особи чоловічої статі, які відбувають карні покарання	45,0	45,0	-	10,0
Особи жіночої статі, які відбувають карні покарання	40,0	40,0	-	20,0

Порівнюючи рівні правової компетентності в залежності від статі, віку, освіти, слід зазначити, що перевага недостатності правової компетентності характерна для осіб з вищою освітою (недостатній рівень зустрічається в них у три рази частіше, ніж достатній), а також учнів професійних і загальноосвітніх навчальних закладів (табл. 1).

У зв'язку з цим цікаво порівняти і дані самооцінки дотримання громадянами правових норм. З таблиці 2 випливає, що більшість громадян відносять себе до законослухняних. Однак ці дані дозволяють виділити наступні тенденції: законослухняні особи чоловічої статі мають більш високий рівень освіти (100-відсоткова законослухняність типова для осіб чоловічої статі, що мають вищу освіту). Для досліджуваних із середньою освітою - 46-47 % випадків. Законослухняність в осіб чоловічої статі має тенденцію до збільшення з віком: у 14-17 літніх - 47 % випадків, у 18-25 років - 66 %.

В осіб жіночої статі підтвердилася лише одна тенденція, що показує взаємозв'язок законослухняності із рівнем освіти. Що стосується порівняльних даних законослухняності з урахуванням вікових особливостей, то в осіб жіночої статі спостерігалася протилежна картина. Законослухняність у дівчат 14-17 років була на 35 % вище, ніж у жінок 18-25 років.

Великий інтерес у цьому плані представляє і вивчення проявів незаконослухняності у досліджуваних. Судячи з результатів, приведених у таблиці 2, до незаконослухняних (на рівні 100 %) відносять себе особи чоловічої і жіночої статі, які відбувають карні покарання. Схильність до незаконослухняності, як не парадоксально, у більшій мірі характерна для осіб жіночої статі незалежно від рівня освіти. У середньому її прояв зустрічається в 40 % опитаних жіночої статі, у той час як у чоловіків ця перемінна спостерігається в 23 % випадків.

Таблиця 2 - Самооцінка рівня дотримання законів

Досліджувані	Самооцінка рівня дотримання законів (у % випадків)		
	Вважають себе законослухняними громадянами	Не вважають себе законослухняними громадянами	Утрудняються відповіді
Особи чоловічої статі:	60,0	23,0	17,0
- у віці 14-17 років	47,0	33,0	20,0
- у віці 18-25 років	66,0	32,0	2,0
- школярі, учні ПТУ	47,0	33,0	20,0
- із середньою освітою	46,0	31,0	3,0
- з вищою освітою	100,0	-	-
Особи жіночої статі:	58,0	40,0	2,0
- у віці 14-17 років	80,0	18,0	2,0
- у віці 18-25 років	45,0	55,0	-
- школярі, учні ПТУ	85,0	9,0	6,0
- із середньою освітою	42,0	58,0	-
- з вищою освітою	70,0	30,0	-
Особи чоловічої статі, що відбувають карні покарання	-	100,0	-
Особи жіночої статі, що відбувають карні покарання	-	100,0	-

Обгрунтування цих тенденцій якоюсь мірою можна знайти при вивченні спрямованості особистості на здійснення протиправних дій (табл. 3).

Рівні спрямованості виявлялися нами на основі аналізу відповідей на питання 10-18 частини опитувальника Д.П. Піскарєва. Слід зазначити, що на питання 15-17 відповіді випробуваними або не давалися, або були негативними.

Позитивні відповіді на кожне з питань оцінювалися в 1

бал, а негативні - у 0 балів. Максимальне число можливих позитивних відповідей відповідало 7 балам, що свідчить про високий рівень спрямованості на здійснення протиправних дій.

У ході дослідження було виділено 3 рівні спрямованості на здійснення протиправних дій:

- низький: 0-2 бала (виявлявся в законослухняності і досить високому рівні дотримання правових норм);

- середній: 3-5 балів (виявлявся в частковій формі дотримання законів, тобто коли при загальній законослухняності випробуваними допускалася можливість порушення тих або інших норм права);

- високий: 6-7 балів (виявлявся у високій спрямованос-

ті на здійснення протиправних дій, полягає в тому, що випробувані виявляли не тільки схильність до протиправних форм поведінки, але й допускали здійснення протиправних дій у реальній практиці життєдіяльності).

Таблиця 3 - Спрямованість особистості на здійснення протиправних дій

Досліджувані	Рівні спрямованості на здійснення протиправних дій (у % випадків)		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Особи чоловічої статі:	22,0	68,0	10,0
- у віці 14-17 років	20,0	70,0	10,0
- у віці 18-25 років	21,0	67,0	12,0
- школярі, учні ПТУ	20,0	70,0	10,0
- із середньою освітою	21,0	62,0	17,0
- з вищою освітою	20,0	80,0	
Особи жіночої статі:	22,0	65,0	13,0
- у віці 14-17 років	22,0	74,0	4,0
- у віці 18-25 років	28,0	54,0	18,0
- школярі, учні ПТУ	20,0	76,0	4,0
- із середньою освітою	23,0	54,0	23,0
- з вищою освітою	40,0	50,0	10,0
Особи чоловічої статі, які відбувають карні покарання	-	35,0	65,0
Особи жіночої статі, які відбувають карні покарання	-	60,0	40,0

Найвищий рівень спрямованості на здійснення протиправних дій типовий, незалежно від статі, для осіб, що відбувають карні покарання (в осіб чоловічої статі - на 25 % вище, ніж в осіб жіночої статі). Для більшості громадян характерний середній рівень спрямованості, і знову ж, показники середнього рівня спрямованості в осіб чоловічої статі виявилися в середньому трохи вище, ніж в осіб жіночої статі, хоча в окремих груп осіб жіночої статі (наприклад, у дівчин 14-17 років) прояв цієї тенденції виражений більше, ніж в осіб чоловічої статі.

Зіставляючи показники спрямованості на здійснення протиправних дій у залежності від рівня освіти, можна говорити про їх неоднозначність. В осіб чоловічої статі протиправна спрямованість збільшується з підвищенням освітнього цензу, а в осіб жіночої статі, навпаки, знижується.

Аналізуючи ці дані, неважко помітити певні протиріччя. З одного боку, в осіб жіночої статі вище самооцінка

незаконслухняності, і в той самий час, реальна поведінкова спрямованість на здійснення протиправних дій у них нижче. В осіб чоловічої статі, навпаки, законослухняність поєднується з досить високим рівнем спрямованості на здійснення протиправних дій. Подібні явища спостерігаються і при аналізі вікових особливостей. В осіб 18-25 років, що вважають себе досить законослухняними, протиправна спрямованість виявилася в 4,5 рази вище, ніж в осіб 14-17 років.

З метою пояснення цих суперечливих тенденцій ми вирішили простежити найбільшу значимість дотримання окремих галузей права в повсякденному житті громадян. З таблиці 4 можна побачити, що найбільшу значимість для громадян мають цивільне і кримінальне право, а найменшу - сімейне, житлове, підприємницьке й адміністративне право, тобто ті галузі права, з якими громадяни зіштовхуються найчастіше, і внаслідок цього, очевидно, виявляють протиправну спрямованість.

Таблиця 4 - Найбільш необхідні громадянам у повсякденному житті галузі права (по їхній суб'єктивній оцінці)

Досліджувані	Галузі права (у % випадків)									
	АП	ЦП	ТП	КП	СП	ЖП	КрП	ПП	ІП	
Особи чоловічої статі:	2,0	16,0	5,0	8,0	-	3,0	11,0	5,0	50,0	
- у віці 14-17 років	-	-	9,0	19,0	-	-	9,0	8,0	55,0	
- у віці 18-25 років	2,0	27,0	2,0	2,0	-	-	18,0	2,0	47,0	
- школярі, учні ПТУ	-	-	9,0	19,0	-	-	9,0	8,0	55,0	
- із середньою освітою	4,0	22,0	4,0	4,0	-	-	14,0	4,0	48,0	
- з вищою освітою	-	25,0	-	-	-	25,0	-	-	50,0	
Особи жіночої статі:	2,0	21,0	14,0	-	5,0	5,0	14,0	-	39,0	
- у віці 14-17 років	-	27,0	4,0	-	8,0	-	21,0	-	40,0	
- у віці 18-25 років	2,0	24,0	12,0	-	5,0	5,0	22,0	-	30,0	

- школярі, учні ПТУ	-	26,0	-	-	-	-	48,0	-	26,0
- із середньою освітою	3,0	27,0	14,0	-	7,0	7,0	14,0	-	28,0
- з вищою освітою	-	20,0	-	-	-	-	32,0	-	48,0

Примітка: АП – адміністративне право; ЦП – цивільне право; ТП – трудове право; КП – конституційне право; СП – сімейне право; ЖП – житлове право; КрП – кримінальне право; ПП – підприємницьке право; П – усі галузі права.

Ці дані у певній мірі підтверджуються виразністю стереотипних форм протиправної поведінки в молодіжному середовищі. Протиправні дії, чинені у формі стереотипності, у більшості поширюються в ситуаціях злочинства, крадіжки, хуліганства. При вивченні стереотипних форм протиправного поведінки цікаво проаналізувати їх прояв в залежності від статі, віку та освіти. Так, по суб'єктивній оцінці осіб чоловічої статі, найбільше поширення серед стереотипних форм протиправного поведінки в молодіжному середовищі мають крадіжки, хуліганство, проституція. Причому найбільший прояв даних форм поведінки типовий для 14-17-літніх юнаків.

По суб'єктивній оцінці осіб жіночої статі найбільш розповсюдженими стереотипами протиправного поведінки є крадіжки, злочинства, дрібне хуліганство і звалтування. Перевага цих стереотипних форм поведінки також зв'язується з юнацьким віком.

Таким чином, узагальнюючи отримані дані, можна зробити наступні висновки:

1. Рівень правової компетентності характеризується в більшій мірі "частковістю" і "недостатністю".

2. Незважаючи на перевагу законслухняності громадян, звертають на себе увагу достатньо високі показники осіб, що відносять себе до незаконслухняної категорії суспільства (від 18 до 55 % випадків).

3. Високі прояви незаконслухняності підтверджу-

ються досить високим рівнем особистісної спрямованості на здійснення протиправних дій (середній рівень спрямованості в осіб чоловічої статі складає 68 % випадків, в осіб жіночої статі – 65 %).

4. Найбільшу значимість у правовій компетентності громадян складають цивільне і кримінальне право, у той час як інші галузі права залишаються незатребуваними.

5. Найбільші прояви протиправних дій молоді, по механізму стереотипності, зустрічаються у формі крадіжок, злочинства, хуліганства, тобто в тих видах спрямованості, що відносяться до високо актуальних з погляду правової компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Майерс Д. Социальная психология. -СПб.: Питер Ком, 1998. -688 с.
2. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: Норма и патология. -М.: Наука, 1982. -287 с.
3. Пискарев Д.П. Социально-психологические стереотипы противоправного поведения молодежи: Учебное пособие Ин-т психологии РАН; Межд. акад. психол. наук; Костр. гос. ун-т им. А. Некрасова. -Москва-Кострома, 1999. -120 с.

Надійшла до редколегії 13.06.2004

САМОЙЛОВ Н.Г. ПРАВОВАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ПОТЕНЦИАЛЬНАЯ ГОТОВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ К ПРОТИВОПРАВНОМУ ПОВЕДЕНИЮ

Проведен сравнительный анализ уровня правовой компетентности и потенциальной готовности к противоправному поведению законопослушной молодежи и молодых людей, которые отбывают уголовные наказания.

SAMOJLOV N.G. LEGAL COMPETENCE AND POTENTIAL READINESS OF YOUTH FOR ILLEGAL BEHAVIOR

The comparative analysis of a level of legal competence and potential readiness for illegal behavior of law-abiding youth and young people which endure criminal punishments is carried out.

УДК 159.9.018

О.В. ТИМЧЕНКО, докт. психол. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

ПРЕДМЕТ, ЗАДАЧИ ТА МЕТОДИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЙ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуті концептуальні положення нового науково-практичного розділу юридичної психології – екстремальної юридичної психології.

Боротьба зі злочинністю, охорона громадського порядку ніколи не були легкою і безпечною справою лише

за роки незалежності нашої країни у протистоянні криміналітету загинуло близько 830 працівників міліції, діста-